

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
української літератури
Херсонського державного
університету*

АВТОГЕРОЙ І ПОЕТИКА КУЛЬТУРОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ М. ЧЕРНЯВСЬКОГО

Письменники різних часів намагалися з'ясувати основні завдання як мистецтва слова в цілому, так і суспільного призначення поета. Розробляючи тему мистецтва, М.Чернявський продовжував традиції своїх попередників і шукав нових шляхів у літературі.

На сьогодні немає окремого дослідження про культурософську лірику М.Чернявського.

М.Плевако не зараховує М.Чернявського до певного літературного напрямку. На думку дослідника, "... він переважно держить курс на один маяк: власне письменницьке я. Далекий взагалі від сектантства й скороспілих літературних теорій, він пише так, як того вимагає його внутрішня свідомість і власний мистецький смак" [5, с. 240]. О.Бабишкін, П.Колесник, В.Костенко не давали конкретного визначення ідіостилію лірики М.Чернявського, відзначаючи її еkleктичний характер. Такі мотиви його поезії, як сум, роздвоєння, ці літературознавці вважали рисами занепадництва в поезії М.Чернявського.

Літературознавці другої половини ХХ століття вказують на новаторський характер творчості поета. Так, Н.Шумило відзначає цілеспрямованість кроків М.Чернявського до модернізації української літератури і на підтвердження цієї тези наводить висловлювання митця: "Старе в нашій літературі (і письменники, і форми, і дух письменства) з кожним днем дедалі більше старіє, – треба усе те поновляти, коли не хочемо тягтися у хвості інших народів" [10, с.5]. Думку Н.Шумило поділяє І.Немченко: "Дух творчого змагання й новаторства витав там, де з'являвся невгамовний і невтомний Микола Федорович" [4, с.8].

Сам М.Чернявський називав себе еkleктиком. На його думку: "Кожна тема вимагає від письменника окремої, відповідної собі форми, й тільки тоді, коли автор зможе дати їй таку форму, він одночасно з тим дає справжній літературний артистичний твір" [5, с.240]. Поєднавши у своїй поезії риси романтизму, імпресіонізму, символізму, М.Чернявський дав зразок перехідного стилю, що тяжіє до напрямку початку ХХ ст. – неоромантизму. Саме це надає автогероеві його лірики тої психологічної складності, яка досі з'ясована не повною мірою. Метою нашого дослідження є розкрити домінуючі риси автогероя, виділити етапи його творчого самоусвідомлення, проаналізувати поетику культурософської лірики.

Хоча поет рано відчув у собі творчий хист, йому довелося пройти тяжкий шлях випробувань, перш ніж остаточно утвердитись у літературі. Початкові етапи творчого самоусвідомлення були для ліричного героя М.Чернявського поштовхом до посилення внутрішніх протиріч: з одного боку, "свобода духа", з іншого, "кайдани, ланцюг собачий огидний".

Однак внутрішня невизначеність не знищила творчого потенціалу поета. У вірші "Не в лоні рідного народу..." зображено один із моментів процесу еволюції ліричного героя як носія творчої самосвідомості автора – розрив із світом рабства і покори.

*Зневага пісню породила
Огненнокрилу мою.
І я співаю, поки сила,*

Огню згоріти не даю [9, с. 88].

Образ пісні постає у протистоянні оточенню. Визначення "пісня помсти" акцентує рішучість настрою ліричного героя.

Перемогу творчого начала у внутрішньому світі ліричного "я" М.Чернявський зобразив у поезії "Сумує, мов пташка крилата в неволі...":

*Сумує, мов пташка крилата в неволі,
В душі моїй пісня, одрада моя,
Грветься до світу, до волі
В простори безкраї, на ясні поля [9, с. 339].*

Образ пісні є втіленням таланту, який прагне позбутись обмежень, наповнитись відчуттям волі, краси.

Досліджуючи юнгівське тлумачення творчої особистості, Н.Зборовська дійшла висновку: "Оскільки джерелом розвитку творчої особистості є її власна Тінь, власна недосконалість, то митець може існувати лише у творчих досягненнях, що виражають його постійне становлення: на кожному новому етапі особистість досягає цілісності, єдності світу" [3, с.162]. У віршах модерністів духовна гармонія осягається в пісні, через неї митці намагаються впливати на суспільство. Оскільки пісня – це те, що "опосередковане голосом, у чому задіяна душа і людське тіло" [2, с.272], то і вплив її на оточуючих відбувається на рівні чуттєвому, підсвідомому. В українській ліриці поняття "поезія" і "пісня" ототожнювалися від епохи Бароко. Яскравим прикладом цього є збірка Г.Сковороди "Сад божественних пісень". Романтики і неоромантики надали образів пісні символічного значення. Образ пісні в українській поезії початку ХХ ст. постає проекцією душі автора, виражає порив його до ідеалу. Називає свою поезію піснею один з яскравих представників українського модерну Грицько Чупринка. Творчий порив митця сповнений розкутості, сили, всепроникливості: "пісня вільна моя" ("Поет"), "як буйному вітру, як льоту орла, / Нема моїй пісні утину" ("Пісня"). М.Вороний також визначає поезію як пісню і часто використовує похідний варіант її – спів. Поет оспівує красу зір ("Зорі-очі"), перші прояви творчого таланту ("Що зі мною таке..."), естетичне кредо ("Спів арлекіна").

Порівняння пісні з пташкою, а душі з неволею (кліткою) – поширений прийом модерної поезії. Так, у вірші Лесі Українки "Граї, моя пісне!.." думка і пісня становлять одне ціле. Через порівняння "мов пташка у клітці", "невільнича думка" поетеса розкриває момент скутості, слабкості слова. Вихід пісні на волю, що символізує розкріпачення ліричного "я", Леся Українка відтворює в образі крилатої пісні. У поезії Олександра Олеся "Серце моє – клітка..." координатором творчого дару – пісні – виступає образ серця.

Пісня як інваріант слова – ключовий образ у ліриці М.Чернявського.

Свої естетичні позиції, розуміння психології творчості М.Чернявський розкрив у поезії "Моя пісня". Використовуючи елементи сюжету, через поетичні образи він відтворив основні етапи становлення ліричного героя як митця. Зародження пісні символізує пробудження у внутрішньому світі ліричного "я" активного начала, творчого пориву. Поет вказує на джерела пісні за допомогою імпресіоністичних образів природи. Пісня народжується

*З лісових ритмічних шумів,
Степу пахощів солодких,
Сонця променю ясного,
Зір алмазних миготіння... [9, с. 284].*

Образи степу, зоряного неба, сонця розкривали духовну сутність ліричного "я" як особистості. Становлення його як митця у поезії "Моя пісня" відбувається також серед природи. М.Чернявський у цьому вірші зобразив нерозривність мікросвіту ліричного "я" із макросвітом. Лінія по горизонталі (ліс, степ) є проекцією ліричного героя-особистості, тоді як вертикаль – це ліричний герой-митець. Разом горизонталь і вертикаль створюють цілісний образ Всесвіту, а також визначають індивідуальність ліричного "я".

Важливим елементом внутрішнього світу ліричного героя у поезії "Моя пісня" постає прагнення приносити радість людям. Образ крил, які стають на цьому етапі формування ліричного "я" атрибутом "вільної пісні", символізує стійкість, зрілість, вираженість позиції ліричного героя, остаточну перемогу творчого пориву над слабкістю, невизначеністю. Сформувавшись, ліричний герой-митець прагне охопити все багатство та розмаїття життя на землі.

*Заспівай про світ, про сонце,
Заспівай про море синє,
Про ліси, степи безмежні,
Про бувальщину минулу,
Про таємну будучину* [9, с. 284].

Масштабні образи ("світ", "сонце", "степ", "море") служать поетові для відтворення краси природи, історичної пам'яті та майбутнього своєї країни. Як тонкий психолог М.Чернявський розкриває шляхи впливу поетичної творчості на людину. За спостереженням Т.Гундорової, "не випадково через культуру й естетику, а саме в аспекті "вищої" культури, яка інтегрує свідоме творення нових (індивідуальних і суспільних) форм життя, українські модерністи програмують і модерну українську націю [2, с.44]". Виваженість думки, адекватне її оформлення інтерпретуються у поезії "Моя пісня" як запорука успіху митця. Автор порівнює пісню з "животворною росою", що яскраво характеризує її вплив на свідомість людини. Ідея вірша – панування гармонії у всьому світі. Корелятом цієї гармонії виступає пісня. Гармонія в людському суспільстві стає у вірші запорукою вічності мистецтва і його творця, душа якого житиме у своєму творінні – пісні.

Для розуміння ліричного суб'єкта М.Чернявського як творчої особистості багато дає поезія "До пісні". У цьому вірші-посланні поетичне слово наділене надприродною силою.

*О пісне блаженна, о пісне крилата,
Лети над землею, дзвени і зови
До світу, до сонця із темряви брата,
Надію у серці йому оживи!* [9, с. 224]

Митець прагне пробудити в душі сучасника почуття волелюбності, жаги до життя, впевненості в собі. Полюсами художньої напруги виступають образи темряви і світла, що символізують внутрішній світ людини. М.Чернявський вірить у людину, в її природний потенціал. Естетичне кредо його творчості – пробудити "безсмертну душу" в людині. Впевненість у здійсненні ідеалу свободи посилюють риторичні запитання: "Хто в силі скувати на душу кайдани? / Хто дух наш безсмертний згасити здола?.." [9, с. 225].

Образ поета в ліриці М.Чернявського відповідає тим вимогам, які висувала Леся Українка до неоромантичного героя: "...Новоромантизм намагається звільнити особистість у натовпі, розширити її права, дати їй можливість знаходити собі подібних чи, якщо вона унікальна і при цьому активна, дати їй змогу піднімати до свого рівня інших, а не знижуватись до їх рівня..." [7, с. 236-237].

М.Чернявський через мотив взаємин митця і маси зобразив складні стосунки творчої особистості з суспільством. Традиційно в українській поезії відчуття краси, порив до нових вершин – це риси, які вирізняли митця серед натовпу. Маса, яка переймалась лише питаннями буденності, не сприймала духовних поривів митця. Звідси одвічний конфлікт маси і творчої особистості.

У вірші "Поет" ("Поет – ваш брат, поет-ваш син...") М.Чернявський через портретні деталі зобразив творчу особистість як виняткову: "таємно-зрячі очі", тонкий слух. Стихією поета є небо, куди постійно спрямований його погляд. Натомість оточення його постає як купка "сліпців", котрі весь свій вік живуть у "темряві важкій". Єдиним багатством для поета є "крилатий спів", який розкриває прагнення бути вільним, незалежним, бажання постійного вдосконалення. Внутрішньо багата особистість, яка

черпає наснагу з неба, поет намагається духовно збагатити своїх братів-людей. М.Чернявський відтворив трагічний образ поета, який так і не зміг достукатись до серця людей.

*І він про небо вам співа,
Ваш брат, не признаний братами,
І співу вільного слова
З риданням носяться над вами [8, с. 224].*

В іншому вірші під такою ж назвою "Поет" ("Стоять під горами в долині...") М.Чернявський за допомогою контрастної просторової символіки зобразив протистояння маси і творчої особистості: у долині (нижча частина простору) перебуває народ, поет знаходить собі притулок на горі (верхня частина простору). Конкретизація місцезнаходження співця – *"Де тільки гнізда лиш орлині, – / І любо жити там мені"* [9, с. 346] – підкреслює піднесеність його над буденністю. Поет любить свій народ, уболіває за його долю. "Рідна кров", що єднає митця з простим людом, посилює турботу про нього. Пророчі видіння, які бачить поет, указують на зв'язок із вищими силами.

Народ у цьому вірші постає духовно слабким, заземленим. Нерозуміння і неприйняття ним творчої особистості М.Чернявський зобразив через глузливі репліки на адресу поета: *"жилець вершини", "отой чужак", "мов бог на небесі"*. У своєму вірші М.Чернявський створив образ інтелігента, який вірить у сили свого народу, в його кращу долю.

М.Чернявський у своїх віршах образ слова розкрив, дотримуючись оновленої модерністами фольклорної традиції, – в образі пісні – і, запозичуючи традицію античної культури, – в образі музи. Розробка образу музи була характерною для української поезії періоду кінця ХІХ – початку ХХ століття. Як зазначає О.Турган, "І.Франко, як і інші письменники другої половини ХІХ ст., деміфологізує античний міф і його героїв, тоді як Леся Українка, В.Самійленко, М.Вороний, поети-молодомузівці звертаються до традиційного в українській літературі сприйняття образу музи [6, с.10]". До традиціоналістів у розробці образу музи можна віднести й М.Чернявського. Образ його музи дуже схожий на відповідні образи у ліриці В.Самійленка та Лесі Українки. Як і у В.Самійленка, у М.Чернявського муза підкоряється митцю, виконує всі його побажання. У поезії "Трими сурмою бойовою..." основне завдання музи – це пробудити впевненість людини у своїх силах.

У віршах "Не полем чистим, що весною", "Знов невідступно обгортає" муза М.Чернявського постає незмінним супутником поета. У поезії "Знов невідступно обгортає" автор через засіб ретроспекції зображує важкі випробовування, які довелося пройти ліричному герою у творчості.

Використання античного образу музи допомагає М.Чернявському глибше розкрити ліричного героя як творчу особистість. Такі риси характеру суб'єкта, як м'якість, вразливість митець увиразнює саме через цей образ. Якщо Леся Українка у віршах "Ave regina", "To be or not to be" за допомогою образу музи відтворила рішучість, вольовий характер ліричної героїні, яка постійно намагається відстоювати свою позицію, то у М.Чернявського муза постійно оберігає ліричного героя, допомагає у важкі хвилини життя.

У поезії "Я дум своїх не віддавав..." муза постає в образі молодої дівчини. Попри заборони цензури, ув'язнення вона продовжує надихати поета, бути єдиною розрадою у житті. *"Чистий спів", "чистий голос"* характеризують нескореність і самодостатність музи. Основним тематичним наповненням, яким вона надихає твори митця, є мотиви *"про світ, любов, братерство, волю"* [9, с. 131].

У вірші "Ось-ось старий скінчиться рік" образ музи поглиблюється. За допомогою картини-видіння поет зобразив незвичайний стан, який переживає суб'єкт під час творчості:

Неначе й стіни роздавались,

*Втопала стеля в небесах,
І хутко-хутко на часах
Безмовні стрілки обертались [9, с. 91].*

Антропоморфний образ музи у цьому вірші розкриває один з етапів становлення ліричного героя як поета. На складність цього процесу вказує деталь портрету ліричного героя – "блідолиций".

У цій поезії М.Чернявський зобразив творчий процес як можливість ліричного "я" критично оцінити свій життєвий шлях, створити ідеальний світ, в якому можуть втілитись заповітні мрії. Цей світ поет творить не для власного задоволення. Основне призначення митця він вбачає у тому, щоб спрямувати людей до краси, до життя у мирі й творчому пориві.

Л.Голомб зазначає: "Творчість митця відбила одну з граней становлення в українській ліриці кінця ХІХ-початку ХХ ст. нового героя, що, набуваючи рис неповторної індивідуальності, водночас поставав у тісніших зв'язках із суспільством, ніж традиційний романтичний герой" [1, с.9].

Як внутрішньо багата індивідуальність поет М.Чернявського розкривається у творчості. Духовна криза, яку пережив ліричний герой автора, вплинула і на його творчість. Так, одним із мотивів лірики М.Чернявського є мотив суму, журби. Поет намагається подолати почуття слабкості й вказує на інше тематичне наповнення творів: радість, жагу життя. Поет намагається своєю лірикою виховувати духовно багату особистість, формувати у своїх читачів високі естетичні смаки.

Поетика культурософської лірики М.Чернявського невичерпно багата, а тому є перспективною темою для подальших досліджень.

Література:

1. Голомб Л. Творча індивідуальність Миколи Чернявського як поета-лірика / Л.Голомб // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологія. – Ужгород, 2004. – Вип. 9. – С. 66 – 73.
2. Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. / Т.Гундорова – Львів : Літопис, 1997. – 297 с.
3. Зборовська Н. Психологія і літературознавство : Посібник / Н.Зборовська – К. : Академвидав, 2003. – 392 с. (Альма-матер).
4. Немченко І. "А мій дух – він буде жити..." (Земні і небесні терени поета-філософа Миколи Чернявського) / І.Немченко // Микола Чернявський : Бібліографічні нариси. – Херсон : ХОУНБГ, 1998. – С. 5 – 17.
5. Плевако М. Микола Чернявський (В тридцятилітній ювілей його літературної діяльності (1885-1925) / М.Плевако // Червоний шлях. – 1925. – № 11 – 12. – С.237 – 267.
6. Турган О. Українська література кінця ХІХ-початку ХХ ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння) / О.Турган – К. : Наукова думка, 1995. – 174с.
7. Українка Леся. Новейшая общественная драма // Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – Літературно-критичні та публіцистичні статті. – 1977. – С. 229 – 252.
8. Чернявський М. Твори : У 10 т. / М.Чернявський – Харків : Рух, 1930. – Т. 9. У зеніті (1897–1914). Поезії. – 270 с.
9. Чернявський М. Твори : У 2 т. / М.Чернявський – К. : Дніпро, 1966. – Т. 1. Оригінальні поезії. Переклади. – 514 с.
10. Шумило Н. Микола Чернявський (1863-1938) / Н.Шумило // Гроно нездоланих співців : Літературні портрети українських письменників ХХ сторіччя, твори яких увійшли до оновлених шкільних програм. – К. : Основи, 1997. – С. 5 – 16.

Анотація

Л. КОРИВЧАК. АВТОГЕРОЙ І ПОЕТИКА КУЛЬТУРОСОФСЬКОЇ ЛІРИКИ М.ЧЕРНЯВСЬКОГО

У статті розкриваються естетичні позиції М.Чернявського, досліджуються етапи формування його ліричного героя як митця слова. Процес еволюції ліричного "я" митець зобразив за допомогою оновленого модерністами традиційного образу пісні як інваріанту слова, а також античного образу музи. Образ поета у ліриці М.Чернявського відповідає вимогам неоромантичного героя – намагається змінити особистість у натовпі.

Ключові слова: ліричний герой, пісня, муза, неоромантизм, образ поета.

Аннотация

Л. КОРИВЧАК. АВТОГЕРОЙ И ПОЭТИКА КУЛЬТУРОСОФСКОЙ ЛИРИКИ М.ЧЕРНЯВСКОГО

В статье раскрывается эстетическая позиция М.Чернявского, проводится исследование этапов формирования его лирического героя. Процесс эволюции лирического "я" автор передал с помощью возрожденного модерністами традиционного образа песни как инварианта слова, а также античного образа музыки. Образ поэта в лирике М.Чернявского соответствует требованиям к героям неоромантичного характера – пытается изменить личность в толпе.

Ключевые слова: лирический герой, песня, муза, неоромантизм, образ поэта.

Summary

L. KORIVCHAK. AVTOHERO AND POETICS OF CULTURAL AND PHILOSOPHICAL LYRICS M.CHERNYVSKI

The article reveals the esthetics position of Cherniavskii. The process of evolution of lyric "i" the artist depicted with updated modern image of the song, and the ancient image of the muses. The image of the poet in the lurics muts the requirements of neoromantic hero, which is trying to change the person in the crowd.

Key words: lyrical hero, song, muse, neoromantism, the image of the poet.